

सं. नं. २

NTOS DE

सभ्यतेचीं

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय

लेखक

यै नाईक

१११५

किरका.

२३८

ग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचें नांव

सभ्यतेची मूलतत्वे

६२

किरका

MARGAO

येथे गावात्मा

सन १८८५

किंमत २॥ आणे.

सभ्यतेचीं मूलतत्वे

हें पुस्तक

व्यंकटेश नाईक

याणीं

स्वदेश बांधवांच्या उपयोगार्थ

केलें

तें

मठग्राम

येथें "गोवात्मा" छापखान्यांत छापिलें

सन १८८५

किंमत २॥ आणे.

DEDICA ESTE LIVRINHO

COM MUITA SUBMISSAO

EM SIGNAL DE RESPEITO, VENERAÇÃO

E

PROFUNDA GRATIDAO

AOS SEUS ESTREMECIDOS PAIS

Ramachandrh Naik e S. N.

E

THIO

SUBRAIA L. NAIK

O AUTOR

Handwritten note:
2/10
9/6/24

प्रयतम आइबाप

ति. रा. रा. रामचंद्र नाईक आणि

ति. सौ. स. ना.

आणि मातूळ

ति. रा. रा. सुब्राय लक्ष्मण नायक

शंखावलीकर

यांसि

हा चिमुकला ग्रंथ

प्रीतिदर्शनार्थ आणि कृतज्ञतापूर्वक परमनम्रतेने

नजर केला असे.

ग्रंथ कर्ता.

प्रस्तावना.

—*×*—

आमच्या ह्या हतभाग्य गोमांतक प्रदेशांत विद्येच्या संबंधानें पाहूं गेलों असतां, सर्व ठिकाणीं आमच्या हिंदुलोकांस सर्वांची उणीव आहे. जशा बाकीच्या उणीवि आहेत, त्यांत विशेषें करून विचार करण्या सारखी विद्येची उणीव फारच आहे. यत्नेवार शिक्षणारी मराठी शाळा, सरकारी किंवा खासगी, अशा शिक्षणाचें काहीं शोधायास गेलों, तर येथें ह्मणून काहीं तें मिळेल असें वाटत नाहीं. जशा शाळांची वगैरे उणीव आहे, त्याच प्रमाणें, येथें ज्या तऱ्हेचें शिक्षण पाहिजे, तें शिक्षणियाच्या असें कांचीही उणीव आहे, तथापि, शिक्षणाच्या असें हा वर्षा पासून इंग्लेजी हिंदुस्थाः मराठी व या लोपयोगी पुस्तकांचा प्रवेश क्वचित क्वचित होऊं यमती गून साधारणतः निर्वाह होऊं लागला आहे, अशुद्ध यथार्थत्वे शिक्षणाचा पाया पडण्यास या गोमांतकांत जें हवें त्या शिक्षणपर मराठी पुस्तकें होऊन त्या शिक्षणांत आमचीं मुलें प्रवीण झालीं पाहिजेत, तेव्हां माव या देशांतिल हिंदुप्रजेचें हीत होऊं लागेल. त्या पूर्वी सांप्रतकाळच्या प्रमाणेंच गचकळ्या खात पडायच्या, तें कळून उत्तरोत्तर आमच्यावर अनेक प्रसंग गुदरून आमचे लोक अगदींच खालच्या प्रतीचे होऊन पडणार, हें साहाजिकच आहे.

बरें, शिक्षणांत अशी धांदल आहे ह्मणून, येथील लोकांस परस्परां जवळ सभ्यपणानें वागण्याचें ज्ञान तरी आहे काय? तेंही अगदींच नाहीं, एकाचेथ कांहीं कारणानिमित्त जावयाचें पडल्यास, त्यांच्याशीं कोणत्या तऱ्हेनें वागलें पाहिजे, आमंत्रणानें गेल्यावर कसकसे वागणें ठेविलें पाहिजे, खला पाहजे असले तऱ्हेच्या कसकसा इतऱ्हे असें ह्मणावें लागतें, इत्यादि चुकत चुकत नाहीं लक्षण घडल्याचें दिसून कारण तद्बोधक कोणतें रीतीनें पाहिलें तर, चारचौथेत नाहीं. वास्तविकतीभाती प्रथमतः समजल्या पाहिजेत वागण्याच्या शिक्षणाचा पाया काय तो तोच, असा पाया, त्या शिक्षणाचा पाया असणें अत्यंत आवश्यक आहे. अशा या शिक्षण पायावरून आमच्या लोकांस चारचौगांत वागण्याची रीति, भाऊबंद व इष्टमित्र यांच्याशीं वागण्याची तऱ्हा आणि रोजची साधारण कामें योग्य रीतीनें करण्याची वहिवाट, हीं समजण्यास बाळपणापासून अभ्यासांत आलें पाहिजे, ह्मणजे; मोठेपणी तशा प्रमाणें वागणें स्वाभाविकचें होईल यांत संशय नाहीं.

तेव्हां, ज्यांत चारचौगांत सभ्यपणानें वागण्याचे नियम आहेत, अशा एकाद्या ग्रंथावरून आमच्या लोकांस परिज्ञान होणें अगदीं इष्ट व जरूर आहे.

असें समजून, अशा प्रकारचा एकादा ग्रंथ महाराष्ट्र भाषेत असल्यास मला मिळावा, ह्मणून मी पुष्कळ शोध केला, परंतु अजून माझ्या अवलोकनांत तसा एकही ग्रंथ कोठेंच आला नाहीं, असें होण्यास कदाचित माझी अल्पज्ञताच कारण होईल. कारण सेजारच्या इंग्लेजी मध्यें हरएक सुधारणेच्या बाबतींत मुंबई हें शहर प्रमुख आहे, या येवढ्या इलाख्यांत सुधां ही उणीव असेल, अशी कल्पना सुधां करवत नाहीं, तें कसेंही असों, पण तिकडे फारसी नजर न देतां माझ्या अल्पज्ञतेच्या व कांहीं पोर्तुगेज ग्रंथांच्या साहाय्यानें मी स्वतः तसें एकादें पुस्तक लिहांवें, असें मनदेवतेनें प्रेरिल्या वरून, हें सभ्यतेचीं मूलतत्त्वां या नावांचें एक पुस्तक लिहीलें आहे. माझ्या अल्पमती प्रमाणें यांत पुष्कळ ठिकाणी अर्थवैपरित्य व अशुद्धें असतील, परंतु महाराष्ट्र भाषेत पुस्तक लिहिण्याचा हा माझा प्रथमच परिश्रम आहे, असें जाणून, सुज्ञ लोक तिकडे फारसें लक्ष देणार नाहींत.

हें पुस्तक विशेषें करून येथील सरकारी व खासगी मराठी शाळांतील मुलांच्या उपयोगार्थ केलें आहे, तें शिक्षकांनीं मेहरबानीं करून अगत्य पूर्वक आपल्या शाळांतून शिकविण्याचा प्रघात घालावा, कारण लहान पणीच अशा प्रकारच्या नियमांचें वळण पडल्यानें थोरपणांत कोणत्याही ठिका-

णा सभ्यपणाच्या नियमांनीं चालण्यास अवघड पडणार नाही आणि अशा प्रकारचे नियम प्रत्येकानें वाळगल्या पासून एकतर देशाची सुधारणा; दुसरें, आपलीही सुधारणा होऊन योग्यता, मान वगैरे मिळण्यास आपण सहजच पात्र होऊं शकेल, यांत संशय नाही, असां.

कित्येक अंधपरंपराजित येथील लोकांस त्यांतील विचार प्रथमतः नवरवे दिसल्यानें अगदींच आवडणार नाहींत, तथापि या प्रांतांतील शिक्षकांनीं [गुरुजींनीं] आणि मुलांच्या वाडिलांनीं वर सांगितल्या प्रमाणें, अनुक्रमे शाळांतून व आपल्या घरांतून त्यांचा उपयो ग करीत जावा, अशी विनयपूर्वक त्यांस माझी विज्ञप्ती आहे.

सं. क.

सभ्यतेचीं मूलतत्त्वे.

—x*x—

सभ्यते विषयीं.

जेणे करून समाजांत किंवा आपल्या बरोबर-
च्यांशीं सावधानीनें वागण्याचा प्रघात समजतो
ता सभ्यता होय. समाजांत आणि चारचौगांत स-
भ्यतेचे नियम वाळगण्याची संवय होण्यास आपाप-
ल्या घरांतून हे नियम वाळगीत आले पाहिजेत.

स्वच्छपणा विषयीं.

सकाळींच तुझीं हांत्रुणावरून उठल्या बरो-
बर, प्रथमतः मळशुद्धि करून दांत स्वच्छ करावे;
तोंड, तसेच हातपाय निर्भळ पाण्यानें साफ धुवून
टांकावे.

मळीण आणि चिंध्या लांबलेलीं वस्त्रप्रावणें सो-
डून, स्वच्छ या प्रकारचे कपडे वापरीत जावे, प-
रंत; त्यांत छानलुकी किंवा टूम यांवर विलकूल
प्रांति ठेवूं नये.

जगाच डोकें खाजवं नये; कारण शिवाय ना-
कांन किंवा कानांत बोटें घालूं नयेत; वरचेवर तों-
डांत हात घालित किंवा नखें खात बसूं नये; तसें-

च, माथ्यांत वोट घालीत राहूं नये; जमीनीवर भलत्याच ठिकाणी थुंकू नये आणि यद्यपि थुंकण्याचा प्रसंग आला तर पिकदाणांत नपेक्षां आपल्या हुमऱ्या हातरुमालावर थुकावे; पिकपात्रांत टांकलेली थुंकी, शेवुड वगैरे परत उलट खाऊन पाहू नये.

दोक देणेचें तसेंच वरचेवर जांभया देणेचें होईल तेव्हां कमी करीत जावें, आणि जर मनाई राखण्याचें घडतच नसलें, तर, तोंडावर हात किंवा हातरुमाल धरावा. शिकण्याच्या वेळीं नाकपुड्यांकडे हातरुमाल धरावा. चारचौगजण बसले असून कांहीं गोष्टी चालतात, अशा अवसरांत शिक आली, तर अगदींच दपटून टांकावी. * खोकला आला किंवा तो येण्याच्या प्रसंगां जेवढा कमी ध्वनी निघेल, ती तजवीज ठेवावी.

सारांश, जें आचरण लोकांस असाधारण दिसतें, किंवा ज्याच्यावर दोषारोप ठेवितात तें तुम्ही कधींच करूं नये.

व्यवहारांत वागण्याची रीति.

जेव्हां तुम्ही उभ्यानी असतां तेव्हां, आळसांन

* आमच्या हिंदूलोकांत शिकेचा फार बाध-धरण्याची खोड अजून आहे, हें खूळ कधीं जाईल तेव्हां जावें.

किंवा गर्वानें मान वांकवूं नये, ना जास्ती वर करूं नये; कोणत्याही जिनसास उगीच टेंकूं नये, नहून एक पांय आंखडून आणि दुसऱ्या एकाच पांयावर सर्व शरीराचा भार घालूं नये, सारांश, स्वाभाविकच्या चलनवलना शिवाय दुसऱ्या कोणत्याच मोड किंवा चलनवलनें करूं नये.

जेव्हां तुह्मीं खुर्चीवर बसले असतां, तेव्हां पाठल्या टेंकणा कडून हात घालूं नये; तसेंच वांकडेतिकडे बसूं नये; झेमणें, हातपांय ताणून बसणें, ढोलऱ्यावर बसल्या प्रमाणें खुर्चीवर बसून ढोलणें, खुर्चीच्या खालच्या बाजूनें आडव्या ज्या कांबी असतात त्यांवर पांयांचा भार घालणें, सर्व मंडळी बसली असतां कारणा शिवाय आपण एकद्वानेंच उठणें, किंवा सर्व उठले असतां आपण एकद्वानेंच बसणें आणि खुर्चीच्या हाताळ्यांवर आपल्या हाताची कुवडी करून ती वर मान ठेवणें इत्यादि सर्व प्रकार फार असभ्य आहेत.

उगीच तुह्मी आळसावूं नये; तसेंच, तुह्मी इकडे तिकडे आंगवळणी करूं नये; बोटें मोडूं नयेत; दांत करकर खाऊ नये; शीळ वाजवूं नये; तसेंच गायन करूं नये आणि लोकांस समजत नाहीं अशा अर्धमुंड्या वाणीनें ओंठांतल्या ओंठांत कधींच बोलूं नये.

एकाच्या कानाशीं जाऊन भाषण करणें, लों-

कांस समजत नाही अशा किंवा अपरिचित भोषेने बोलणे, किंवा एकाद्यास वेगळावून लिपवूनछपवून कांहीं वस्तु दाखवणे इत्यादि सर्व प्रकार सभ्यपणास सोडून आहेत.

एकांत किंवा गुह्य एकाद्याशीं बोलावयाची जरूरी पडली, तर बाकी बसलेल्या सर्व मंडळीकडे अनुज्ञा मागावी, ती या प्रमाणें:-- जर तुम्ही कृपा पूर्वक आज्ञा देतां तर, अमूक राव यांच्याशीं एक-तीं जरा दोन गोष्टी करण्यास इच्छित होतो.

सहल [व्यायाम] आणि भेटणे.

मार्गातून जाताना ओळखीचीं जेवढीं मनुष्ये भेटतलि त्यां सर्वांचें क्षेमकुशल पुसावे * त्याच प्रमाणे मोठ्या अधिकाराचे किंवा योग्यतेनें थोरपणा फावे अशा गृहस्थांचेही मोठ्या नम्रभावानें क्षेमकुशल पुसावे.

बायकांनी अतिसलगीचे किंवा अगदीं जवळचे नातेवाईक पुरुष यां शिवाय अन्य पुरुषांचें क्षेमकुशल कधींच पुसू नये, परंतु ज्याणीं विचारिलें पुसिलें असेल, त्यांच्या अधिकारा प्रमाणे मानच्या

* ब्राह्मणानी स्वजातीशिवाय इतर जातीस राम-राम करावा, आपसांत मात्र नमस्कार करण्याचा अधिकार आहे.

खुणेनें, आणि सलगीचा पुरुष असला, तर सुधां दोनच शब्दांनीं उत्तर द्यावें.

मार्गातून जाताना एकाद्या प्रौढ, सभ्य आणि योग्यतेच्या गृहस्थाशीं बोलण्याचा प्रसंग आला, तर मौक्या नम्रतेनें त्याच्याशीं बोलणें चालवावें, आणि बोलतां बोलतां मध्येच दुसऱ्या एका परक्या जवळ बोलावयाचें झाल्यास त्याच्या (पुढांच्या) जवळ आज्ञा घेऊन बोलावयास जावें.

नमस्कार करावयाचा झाला, तर प्रथमतः थोरानीं लहानास किंवा आपल्या बरोबरच्यांस करावा, आणि ज्याणी नमस्कार केला त्यास योग्यते प्रमाणें नमस्कार किंवा आभिर्वाद् करित जावा.

रस्त्यांत एकादा दूरदेशी [परदेशी] किंवा अनोळखता पांथस्थ भेटला, तर त्याच्याशीं चेष्टापर भाषणानीं अगदींच बोलूं नये, इतकेंच नाहीं तर “तुम्ही कोठून आलां? येथे येण्याचें काय कारण? आतां कोठें जातां?” वगैरे इंगितें विचारूं नयेत, आणि त्याणें प्रकृत गांवां संबधीची कांहीं माहिती विचारिली, तर यथार्थत्वेन त्यास निवेदन करावी.

आपण व कांहीं गृहस्थ बरोबरानें मार्गातून जातो, त्या वेळीं आपल्या मध्ये जो श्रेष्ठ त्यास मध्ये घालावा, त्याच्या खालच्यास उजव्या बा-

जुकडे, आणि तिसऱ्या प्रतिच्यास डाव्या बाजूकडे घेऊन चालावे. जर दोनच गृहस्थ झाले, तर उजवी बाजू ती श्रेष्ठत्वाची समजली पाहिजे.

मार्गातून जातानां अकस्मात स्थिरावणें, कारण शिवाय एकाद्यास टक लावून पाहणें, किंवा कांहीं गोष्टी बोलत असतां त्या गोष्टींतील कोणतीहि व्यक्ति यद्यपि समोर दिसली, तर त्या बरोबर तीस बोटांनं उद्देशणें; त्याच प्रमाणें मार्गातून खातच जाणें आणि मोठ्यांनं बोलणें, हें सर्व वाईट आणि सभ्यपणास सोबत आहे.

चालताना एकाद्या चित्रापरी हात स्थिरावून किंवा खिळावल्या प्रमाणें करून चालूं नये, नहून स्वाभाविकाहून ज्यास्तीहि हालवूं नये. स्वाभाविकचें चालणें तेंच कायम राखावें; परंतु, मोठ्या डबांनं, झपाट्यांनं किंवा आळसांनं पाऊल ठेवीत जाऊं नये.

अब्रूहीन व दुर्लोकिकी मनुष्य आपणास मार्गांत भेटला, तर युक्तिप्रयुक्तींनं त्याची संगती चुकविण्यास वायचळ व अबद्ध भाषणें बोलिल्या शिवाय एकादें युक्त निमित्त काढून त्याची संगती लागलीच वेगळावून टांकावी.

आपण सोबतींनं चालत असतां एकाद्याच्या घरांत जावयाचें किंवा एकाद्या आंखूड वाटेनें जा

वयाचें पडलें, तर जे श्रेष्ठ व योग्यतेचे गृहस्थ असतील त्यांस प्रथमतः जाऊं द्यावें, नंतर आपण जावें.

भेटी आणि विचारपुसी यां विषयी.

नवीन एकादा गृहस्थ आपल्या गांवांत कारणापरत्वे कांहीं दिवस मुक्काम करण्याच्या इराद्यानें आला, तर आपण त्यास भेटावें, असें सभ्यता सांगते, परंतु तो नवीन गृहस्थ कांहीं नियमित कारणाच्या उद्देशानें आला असून तमाच जाईल किंवा आलेल्या कारणापरत्वे भेटी स्विकारण्यास फुरसद नाही, अशा समई त्यास आपल्या भेटी पासून उवगवूं नये.

ज्यांच्याजवळ नातलगीचा किंवा विशेष परिचयाचा संबंध नाही, अशांच्या भेटी नेकीनें फारीग कराव्या, * आणि ज्याणीं आपणास भेटी देणें आहे, त्यांसच पुनः जाऊन भेटलों, तर तें अप्रशस्त असें कल्पिलें जातें; परंतु, भेट देणेकरास कांहीं अडचण दिसली किंवा भेट फारीग न केल्या बद्दल त्याणें आपली क्षमा मागितली, तेव्हां

* आपली भेटी ज्याणीं घेतली त्यांस आपण जाऊन भेटलों ह्मणजे त्यांच्या भेटी फारीग होतात असें सभ्यता सांगते.

मात्र पुनः भेटीस जाण्यास आडकाठी नाही.

ज्यांच्या जवळ आपली ओळखी आहे, पारिचय आहे किंवा एकाद्यास हर्ष शोकादी मानसिक कारणे घडतात त्या वेळीं मात्र, भेट घेण्याचा संप्रदाय आहे. आपल्या मित्रां पैकीं कोणी आजारी झाला, तर अवश्यमेव जाऊन त्यास भेटावे, पण त्यांही आजारांतून मुक्त झाल्या बरोबर ज्यांची त्यास ती भेटी फारीग करीत जावी.

बायकांस भेट घेण्याचें किंवा फारीग करण्याचें कांहींच लागत नाही, परंतु विशेष परिचयाच्या किंवा नातलगीच्या ठिकाणी मात्र जाण्याच्याला त्यांस मोकळीक आहे.

एकाद्याच्या घरांत जाताना दारांतच आपला पोशाख नीटनेटका करावा, हलकाच दरवाज्यावर थाप किंवा नुस्ती ताळी द्यावी, आणि, आंत दिवाणखान्यांत गेल्याबरोबर, त्यांत मांडलेल्यां जिनसांस हात लावण्याची मनाई राखावी. *

* आमच्या हिंदुलोकांत फारच वाईट खोडी आहेत, त्यां पैकीं हमन्यांच्या पदार्थास त्यास पुसल्या शिवाय हात लावणें हीही एक मोठी असभ्य खोड आहे, ती आरंभीच नाहीसी करण्या विषयी शिक्षकाने जरीनें झटलें पाहिजे.

घरधनी कांहीं नेकीच्या कामांत गुंतला असला ह्मणजे, आलेल्या पाहुण्यास क्षणभर दिवाणखान्यांत बसण्या विषयी सांगतो, तेव्हां मात्र तेथे विश्रांतीस ठेविलेले चित्रपट घरधनी येई तो पासून पाहण्या सवरण्यास प्रत्यवाय नाही.

दिवाणखान्यांत येण्या विषयी घरधन्याने होईल वेळच्या कमी अवकाशांत यावे, आणि जास्त वेळा मोडवी लागली, तर त्या पाहुण्या पार्शी या अवकाशा बद्दल क्षमा मागावी. जेव्हां, तो घरगोती कारणात गुंतलेला असला किंवा दुसऱ्या एकाद्याची भेटी चाललेली असली, तर आपण, त्याचे ते कार्य उरकी पर्यंत, त्यास दिसना अशा जागी राहावे, आणि ते कार्य उरकल्या बरोबर आपण आंत जावे, असे सभ्यते वरून समजण्यांत येते.

भेटीस आलेला गृहस्थ दिवाणखान्यांत आल्या बरोबर घरवाल्याने सामोरे जाऊन, त्यास हातांत धरून उत्तम आसनावर आणून बसवावे. जेव्हां बायका बायकांच्या भेटी होतील, तेव्हां घरवाल्या बाईने त्याच प्रमाणे करावे.

घरांत साऱ्या बायकाच असून, जेव्हां भेटीस एकादा गृहस्थ येतो, तेव्हां घरधानीने एकदम उठून जावयासच लागू नये, दूर अंतरा वरूनच

त्यास कांहीं तरी जबाब द्यावा. *

हातांत असलेची छत्री किंवा छडी घरधन्या-
नें ठेवण्यास सांगितल्या शिवाय किंवा त्याणें घे-
ऊन ठेवल्या शिवाय टेंकून ठेवूं नये, घरधनी ठे-
वण्यास सांगिले तेव्हां मात्र ठेवावी, नाही तर
हातांतच असावी.

बायका पांघरून आलेलीं उत्तरीय वस्त्रें, घर-
वाल्या बाईनें त्यांच्या जवळून मागून घेतल्या शि-
वाय खालीं ठेवूंच नयेत.

आजारी मनुष्याची भेट घेताना स्वल्प अवका-
शांतच आटपावी, ज्यास्त वेळा तेथ बसूं नये,

* या निकृष्ट गोमांतक प्रांतांतील हिंदुलोकांस
शिक्षण मुळींच नाही, त्यांत क्रम कोठला आणि
काय?!! पुरुषांस शिक्षण हवें त्या पेशां फार कमी
आहे, अशा समई बायकांस सम्यपणचे नियम
कोठले?!! ज्या ग्रंथाधारे हे साधारण नियम लिहि-
ले आहेत, त्यांत बायकांनीं अवश्य पाळण्याचे
सम्यतेचे नियम पुष्कळ आहेत, त्यांचा उल्लेख
प्रस्तुत केल्यास आमचे अंधपरंपरार्जित लोक नांवें
ठेवतील, याकारितां बायकांनीं पाळण्याचे नियम
यांत अगदींच घातले नाहीत, निर्वाहा पुरती कोठे
त्यांची जरा झुळूक दाखारिली आहे.

परंतु आज्ञान्यानें कांहीं वेळ बसण्या विषयीं वि-
नंती केली, तर मात्र कांहीं वेळ तेथ राहणें प्राप्त
आहे. ज्या प्रमाणें अशा भेटीस विशेष वेळा मो-
डिली जात नाही, तसीच त्या दुसऱ्याही भेटीस
ज्यास्त अवकाश मोडूं नये. स्वगृहीं परत जाण्यास
उठण्याच्या कांहीं पूर्वी, कारुणिक शब्दांनीं, घर-
धन्याचा कालातीक्रम केल्या बद्दलची क्षमा मागावी.
याग्यते प्रमाणें, घरवाल्यानें नवीन पाहुण्यास घराच्यादा-
रा पर्यंत पोहचवायास जावें, असें सभ्यता सांगते.

आपण ज्यास भेटावयास गेलों आणि तो गृ-
हस्थ घरीं नसला, तर भेटीच्याचिष्टीचा प्रथम
कोन जरा मोडून ती भेटीचीचिष्टी घरांत द्यावी,
आणि भेट घ्यावयाचे गृहस्थ पुष्कळ असले, तर
प्रत्येकास एकेएक भेटीचीचिष्टी सांगितल्या प्र-
माणें कोन मोडून ठेवावी.

ज्यास परदेशीं जावयाचें आहे, त्याणें आप-
ले आप्त व मित्र यांस भेटण्या करितां जावें, आ-
णि ज्यास भेटण्या करितां आपण गेलों, तो गृ-
हस्थ घरीं भेटला नाही, तर भेटीच्याचिष्टीच्या
पाठीवर “प्रयाणा विषयीं” असें लिहून ती चिष्टी
घरांत द्यावी. अशा भेटी लवकरच स्वतां किंवा
पत्रांतून ऋारीग कराव्या.

जेव्हां तुम्ही एकाद्याचे येथें आमंत्रणानें जातां

तेव्हां प्रथमतः घरधन्याचें क्षेमकुशल पुसावें, नंतर त्याच्या आप्त व संबंधी यांचें पुसावें आणि तदनंतर तुमच्या इष्टमित्रांचें, ओळखीच्यांचें, वरोवरच्यांचें आणि सेवतीसंवंगडी यांचें पुसावें.

स्वगृहीं परत जातानां, घरधन्यास कळविल्या शिवाय जाऊं नये, परंतु घरवाला अतिशय आग्रह करितो आणि तुह्यास जाण्याची तर्तुद आहे, अशा संधीला त्यास कळविल्या शिवाय जावें, तथापि तेथें कोणासही आपल्या जाण्या बद्दलची हकीगत सांगून, आपण गेल्या नंतर व्यक्त करण्याची सूचना करावी.

संवाद आणि करमणूक यां विषयीं.

करमणुकी करितां कांहीं मिवमंडळी बसून गोष्टी करित असते, तेथें मध्येच आपण बोलून खोळंबवूं नये; उगीच वाद घालूं नये. आपला वाद सभ्य आणि उपयोगी झाला, तथापि नातलगीच्या माणसां शिवाय घालूं नये. बसलेल्या मंडळीनें तुह्यास कांहीं प्रश्न केले, तर त्यांचा जबाब मधूर भाषणानीच करावा. बहूत करून, ज्या गोष्टी गमतच्या, मनोत्साही आणि हांस्यकारक त्यांचाच उपयोग करित जावा.

खो पसरून मोठ्यानें हांसणें, बोलण्यांत कर्णकटू गोष्टीचा समावेश करणें, वायचळ सव्वाल करणें, वाईट दिसण्याजोग्या गोष्टीं सांगणें, कारणा शिवाय हंसणें, पोकळ वागूपांडित्य करणें, आपलीच गोष्ट पुष्कळ वेळ सांगत बसणें, चाहाडी करणें, खुशामतीपणा करणें, दुसऱ्या एकाद्यास वाईट वाटण्या जोगी निंदा किंवा प्रशंसा करणें आणि मोठ्यानें बोलणें, इत्यादि सर्व क्रिया फारच असभ्य होत.

कोणेकानें कांहीं गोष्ट सांगितली, तर तिचा परित्याग करावा किंवा त्या बरोबर वाद घालावा असें आपली मनदेवता सांगते, तेव्हां जो वाद करावयाचा तो सभ्यपणानें आणि शांत चित्तानें करावा, तथापि त्या वेळींहि नाजूक व मधूर भाषणाचा उपयोग करित जावा.

जे मनुष्य व्यर्थ फाजील वर्णन करितात, त्यांस, सत्यवक्त्यांत गणिलें जात नाहीं. मीत वाखाणणी करणारा उत्तमांत गणिला जातो. जर दुसऱ्या एकांनें तुमची योग्य प्रशंसा किंवा गुणवर्णन केलें, तर तुम्ही मोठ्या शांतपणें स्वाकारावें, जर तुमच्या एकाद्या आप्तमित्रसंबंधी यांची प्रशंसा केली, तर तुम्ही त्यांचे कृतज्ञता पूर्वक आभार मानावे.

कोणत्याही मनुष्याची अतिशय किंवा फाजील स्तुती करण्याच्या भरीस पडूं नये, त्याच प्रमाणें एकाची स्तुती केली असतां, दुसऱ्या एका श्रोत्यास वाईट वाटतें, अशा वेळीं हि स्तुतीच्या काती तुम्ही पडूं नये.

दोषांचें भांडण होत असतें, तेथें तुम्हीं शिरण्याच्या खटपटींत पडूं नये, यद्यपि गरज पडून तत्संबंधीं तुमचा कांहीं अभिप्राय द्यावा लागला तर दोनही मनुष्यांचीं अंतःकरणे न दुखतील अशी तजवीज ठेवून सव्वालांस जबाब द्यावा.

परक्याचे दुर्गुण पहाण्या विषयीं वारकाईनें पाहूं नका, तसेंच दुसऱ्याचें गुह्य शोधून काढण्या विषयीं झटूं नये.

आपलाच पक्ष सत्य ह्मजण्याचा दुराग्रह धरूं नये, आणि त्या विषयीं प्रतिवादानें हट्टच धरिला तर तो पक्ष सोडून देणें, हें चतुराईचें लक्षण समजावें; ज्या गोष्टी बोलून किंवा होऊन पार झाल्या त्याचें सत्यत्व प्रतिपादण्या विषयीं शपथप्रमाण करणें, हा प्रकार अगदीं असभ्य असा समजावा.

एकादा कांहीं गोष्ट सांगूं लागला, तर तीचांगल्या वारकाईनें ऐकून ध्यावी, त्याचें तें सांगणें वायचळ व कर्णकटू झालें, तथापि आपल्यास न रुचल्या बद्दलची क्षुल्लक खुण सुधां, त्या वक्त्यास

समजं देऊं नये; तसेंच गोष्ट सांगतां सांगतां "समजला? आइकली? कळाली काय? समजलेना? इ० मध्ये मध्ये विचारणें, हें अगदीं असभ्य होय.

चेष्टा मस्करां करावयाची ती बरोबरीचे, गुणज्ञ आणि नम्र अशां जवळ मात्र करावी, अडाणी व हलकट यां बरोबर करण्यास कधींच धज्जं नये. आणि त्या चेष्टामस्कऱ्या बहुतकरून व्यक्तिमात्रावर अवलंबून असण्यापेक्षां वस्तुमात्रांवर असाव्या.

तुह्यास गायन करण्यास किंवा एकादें तंतुवाद्य वाजविण्यास येतें आणि दुसऱ्यानीं तुह्यास गायन करण्यास व वाजविण्यास सांगितलें, तर पुष्कळ आग्रह करी पर्यंत न राहाता, फार नम्र पणानें एकादी चीज गाऊन व वाद्य वाजवून दाखवावें.

एकादा गृहस्थ गायन करितो किंवा वाजवून दाखावतो, त्या वेळीं प्रेक्षक जनाहीं त्यास वेढावून न राहातां आपापल्या आसनावर बसून, स्वस्थ चित्तानें ऐकून घ्यावें, परंतु हातानीं, पायांनीं, वगैरे कोणत्याच शारीरिक भागांनीं ताळ घालीत दसू नये.

करमणुकी करितां बुद्धिबळानें व गंजिफचानें खेळण्यास प्रत्यवाय नाही, परंतु तो खेळ द्रव्यरहित जर झाला, तथापि त्यांत लुब्धेगिरी अग-

दींच उपयोगी नाहीं. प्रसंगवशात् आपल्या तर्फे डाव सय झाला, तर मोठी खुषी दाखवून ताळी पिटू नये, तसीच हार आली, तरीही खिन्नवदन होऊ नये.

खेळांत तुह्यास कांहीं द्रव्यप्राप्ती झाली, तर मध्येच उठून जाणें, हें अगदीं अप्रशस्त होय, आणि जावयाचें झालें, तर योग्य कारण दाखवून बाकी बसलेल्या मंडळी जवळ आज्ञा घेऊन जावें. याही पेशां खेळास बसण्याच्या आरंभी आपण अमूक वेळ पासून खेळास बसेन व अमूक वेळ पर्यंत उठून जाईन, असें सुचविलें असतां फारच उत्तम होईल.

कारणापरत्वे एकानें केलेल्या लुब्धेगिरी वद्दल सुचवावयाचें पडलें, तर शांततेनें व गोडिगुलावीनेच त्यास सुचवावें, रागीट मुद्देनें दोशास्पद भाषणाचा उपयोग करणें, हें केवल असभ्य असें कल्पिलें जातें.

देवालयांत व जेथें कीर्तन, पुराण, व्याख्यान, उपदेश वगैरे चालतात अशा जागीं आरंभीचें क्षेमकुशल पुसण्या शिवाय, एक अवाक्षर सुधां काढू नये; निकटीचेंच कांहीं बोलवें पडलें, तर गोंगाट केल्याशिवाय दोनच शब्दांत बोलून कार्यभाग उरकून घ्यावा. देवालयांत वगैरे ठिकाणीं जेथें लो-

कसमुदाय जमतो; तेथें मुकाट्यांनं नीटनेटकें वसून काय होतें तें पहावें; वसलेल्या ठिकाणावरून मध्येंच उठून जाऊं नये; निकटीच्याच कामा करितां उठावें पडलें, तर आसपास वसलेच्या मंडळीकडे अनुज्ञा मागून मग जावें.

समुदायांत जेथें सभ्यपणानें जावयाचें पडतें, तेथें जातानां मळकट वस्त्रें परिधान करूं नयेत, आपल्या योग्यते प्रमाणें स्वच्छता राखून जावें.

लग्नं आणि आमंत्रणं यां विषयीं.

लग्नकार्यास आमंत्रण करितानां कांहीं दिवसांच्या अंतरानें करावें, कारण, कोणकोणास आपापलीं वस्त्रप्रावर्णे तयार ठेविलीं पाहिजेत, आणि बायकांस तर वस्त्रालंकाराची तर्तूद ठेविलीच पाहिजे.

ज्यास आमंत्रण आलें त्याणेंच आमंत्रणा प्रमाणें अगत्य पूर्वक जावें आणि त्या आमंत्रित दिवशीं तेथें जाण्याला कांहीं अडचण असली, तर, दूर असल्यास पत्रद्वारें आणि नजीक असल्यास स्वतां किंवा माणसाकडून, जी अडचण आहे ती, यजमानास [आमंत्रण केलेल्यास] सांगून त्याची क्षमा मागावी. आमंत्रण केलें कोणी आणि लक्षांत घेतलें कोणी, असें करणें तें फार असभ्य

समजलें जातें. *

लग्नकार्यांत वगैरे एकाचे येथें आमंत्रणा शिवाय भोजनास जाणें, हें अगदीं अप्रशस्त होय, परंतु; आपल्या आप्तमित्रांच्या येथें जाण्यास प्रत्य- वाय नाही, तरी आमंत्रण न करण्यास मुद्दाम य- जमानानें सूचना केली होती किंवा कार्याच्या घा- लमेळींत आमंत्रण करण्यास घसर झाली, याची पुरी चौकशी करून जावें. यजमानानें दाटून मंत्रण केलें नाही, असें समजल्यास त्यांच्या येथें जाणें अगदीं अप्रशस्त असें समजावें.

आमंत्रितानें नियमीत वेळाच्या पूर्वीच हाजर होऊं नये, ह्मणून नियमीत वेळांत पावतासा पेशां जास्ती अवकाश करूं नये. x

* आमंत्रण केल्याबरोबर त्याच दिवशीं आपण येतो किंवा येण्यास कांहीं अडचण आहे, असें सांगण्याची अग्रमच्या हिंदुलोकांत चाल नाही, पण ती तशी चाल पडल्यास फार उत्तम, कारण यजमानास त्या त्या प्रमाणें आपली तजवीज राख- ण्यास सुलभ पडतें, नाहीतर एकादवेळ पुष्कळ मंडळी- येऊन यजमानास हानी व वैअबू सोसावी लाग- ते; कित्येकदां मांडलेली पात्राची पात्रेंच नासवावीं लागतात, हें मोठें अयोग्य आहे.

x सद्याची चाल अशी कांहीं खाटी झाली आहे,

भोजनास ठराविलेल्या वेळांत पावतासा पेशां ज्यास्त अवकाश करितां कामा नये, ह्यणजे भोजनास अमुक वेळा ठराविली होती, त्यांत पावतास ज्यास्त होऊन भोजनास सुरवात झाली तर चिंता

ती पासून यजमानास व पाहुण्यास फार अडचणी सोसाव्या लागतात. यजमानानें अमुक वरांच्या आंत भोजनसमारंभ उरकून टांकणार, ह्यणून सर्व वेत यथास्थित केला, तर त्या नियमीत वेळीं सारी आमंत्रित मंडळी हाजर झालेली नसते, मग सहज उशीर करावा लागतो. प्रसंगवशात् आमंत्रित मंडळी नियमीत वेळेवर तयार झाली, तर यजमाना कडून तो वेत ढिला पडतो, या रीतीनें एकाचे येथें जाण पडलें, तर त्या दिवशीं दुसरें कांहींच कामकाज करण्यांस फुरसद मिळत नाहीं, सारा दिवस त्या आमंत्रणांत रखडावा लागतो. याचें कारण पाहूं गेलों, तर अनियमितपणा या शिवाय दुसरें कांहींच लक्षांत येत नाहीं, यापासून कामगार व उदमी लोक यांस मनस्वी नष्ट सोसावें लागतें. घरचे एकसुरे असून, अशा आमंत्रणास जावें पडलें, तर उबडरित्या आमंत्रणाचा अवेहेर करावा लागतो, हें साहाजिक होय. या अनियमितपणानें असे कांहीं वाईट परिणाम झालेले आइकियांत किंबहुना अनुभवांत सुद्या आहेत, ते असे: - एकानें लोकांला

नाहीं, परंतु याहून ज्यास्त मोडिल, तर अप्रशस्त
असें समजावें. आमंत्रण केलेल्या पैकीं एकादा गृ-
हस्त वेळेवर आला नाहीं, तर त्याच्या करितां ह्म-
णून पावतास पर्यंत भोजनास राहाणें, हेंही एक स-

दोन वाजतां आपल्या येथें येण्यांस व्याहीभोज-
नाचीं आमंत्रणें दिलीं, त्या प्रमाणें पात्रें वगैरे
वाढून सर्व तयारी केली, नियमित वेळांत कांहीं
साधारण लोक आले, मग दोन वाजून ~~की~~ ही वा-
जले, तरी बाकी जेवणार मंडळी येईना. यजमान
माणसांवर माणूस पाठवितो, अशांनं पांच वाज-
ण्याच्या अदमासां बाकी लोक येण्यांस सुरवात
झाली, ती आठ वाजे पर्यंत चाललीच होती, या
प्रमाणें दोन वाजतांचा वेत सहज ढिला पडला,
हें सांगणें नको, अशा पासून भोजनाचा सारा
थाट विस्कटीत झाला, इतकेंच नाहीं, तर स्वयं-
पाक वगैरे सर्व पदार्थ नासून गेले मग पुनः स्व-
यंपाक तयार करून समुदायास योग्यते प्रमाणें
भाजनें घालावीं लागलीं, तेव्हां तर अपरात्र झाली
होती. गम कित्येकांस अवेळीं खाळेलें अन्न पचलें नाहीं,
जे कित्येक पूर्वीच आले होते, त्यांस साऱ्या दि-
वसाच्या उपोषणामुळें येणारी घेरी वरचेवर त्रा-
स करित होती, मग सारीं अन्नं पक्कानें कोणास-
तरी देऊन संपवावीं लागलीं. व्यर्थ द्रव्याची आ-

भ्यतेचें मुख्य लक्षण असें समजावें.

सर्व आमंत्रितांस एक ठिकाणी बसवून मोठमोठ्या ताटांतून मेवामिठाई येत असते, तेव्हां जो त्यांत दुरून हात घालून किंवा उभा राहून त्यांतील पदार्थ काढून घेतो, तो अगदीं अशिक्षित व अडाणी असा समजला जातो. *

वटपटीची बळी द्यावी, या शिवाय दुसरें निष्पन्न होत नाही, येणें करून यजमाना साऱ्या खर्चाचें रूप नाहीसें होऊन, उल्लेख त्यास नाना त्या शब्दांनी ठोकू लाग-
हें सर्व एका अनियमित पणाचे परिणाम त, आणखीहि पुष्कळ गोष्टी येथें प्रतिपादिल्या असल्या, परंतु स्थळसंकोच्यामुळे थोडक्यांतच आ-
टोपतें घेतलें.

* आमच्या लोकांत असा प्रघात आहे कीं सभेत नेण्यांचे लाडूकाप वगैरे, भले लड्ड करीत असतात, आणि ते सभेत आणून लोकांच्या दे-
खत त्याचे लहान लहान तुकडे करून आमंत्रितांस वांटित असतात, बहुतेक जडपार्डी ते तुकडे घेतात, पण खात नाहींत, त्यांचा समज असा झालेला असतो कीं, सभेमध्ये खाण्यास दिलेले पदार्थ खाळे, तर आपण अगदीं हलकट होतो!!!
शी ही रीती फार

तुमच्या सन्मुख किंवा तुह्यास उद्देशून, मिठा-
इचें ताठ आलें ह्यणजे, जो पदार्थ आपण सेवन
करणार तोच काढून घ्यावा.

मोठ्या समुदायांत, यद्यपि यजमान प्रत्येकास
उद्देशून देण्या विषयीं एकादा घसरतो, अशा वेळीं, तो
पदार्थ आपण मागून घ्यावा, त्यांत लहानपणा व

भेदध्वें आणितात ते प्रदर्शनार्थ असें समजूं कांहीं
तर चारचौगांच्या मुखांत ते पदार्थ पडावे, व्हाही वा-
द्देशानें यजमान मेहनत करून आणितो, परंतु यजमान
भेंत आणिले ह्यणजे आमंत्रित मंडळी खात नस^{त्राज-}
तर शिपायप्यादी, घांसणारपुसणार अशी हल^{वात}
मंडळी ती मिठाई खाऊन फस्त करिते. या

अशा या चाली फारच असभ्य अशा समजाय^{ला,}
च्या. तशा रीतीनें फस्त करण्याचें सोडून असें रा
करावें कीं, मुठांत मावतील असे तेच लाडूकाप व-^{पं-}
गैरे मिठाई करून यजमानानें लोकांस वांटण्या^{व-}
पेक्षां प्रत्येकास काढण्यास सांगावें, पण काढण^ण
च्यानीं सेवन करणार तेवढेच घ्यावे व सेवन क-
रावे, उगीच भिडेनें किंवा डंबानें पाहिजे तें खा-
ण्या विषयीं साशंकू नये, कारण खाण्यापिण्यास
साशंकणें हें एक अशिक्षितपणाचें पूर्ण लक्षण
संकरात ^{पुन} स्वाद्या विषयीं मात्र पोटभरूपणा
तरी देऊन संपवावी लागला.